

EVROPSKÝ KONTEXT NÁBOŽENSKO-POLITICKÝ

MARTIN LUTHER (1483 – 1546) změnil v období 1517–1520 reformu církve zevnitř na reformaci zvenčí. V lednu 1521 byla nad ním vyhlášena papežská klatba, v květnu říšská (edikt wormský). Od dubna 1521 do března 1522 se Luther ukrýval na hradě Wartburgu, pak se vrátil do Vitenberku (Wittenberg). Císař Karel v po sněmu ve Wormsu (1521) opouští Německo a devět let válčí s Francií o vliv v Itálii. Wormský edikt nebyl plněn, a když jeho provádění bylo konečně odhlasováno (1529 na říšském sněmu ve Špýru), veřejně proti tomu protestovala mnohá města i knížectví — odtud protestantismus. To už Německo poznalo řádění říšských rytířů 1522–1523 (Franz von Schickingen, Ulrich von Hutten) i selskou válku 1524–1526 (Thomas Münzer, Michael Gaismair). Za těchto okolností přináší pořádek knížecí reformace, čemuž Luther aktivně pomáhá. Vůbec první provedl reformaci (po přímé domluvě s Lutherem) Albrecht Braniborský 1525 při sekularizaci řádového státu ve vévodských Prusích, tedy mimo Německou říši. Uvnitř říše ji zavedly nejdříve kurfiřtství Saské a Hesensko (1526), do roku 1529 se přidaly Braniborsko, Anhaltsko, Lünebursko a svobodná města jako Štrasburk, Kostnice, Ulm, Norimberk.

HULDRYCH ZWINGLI (1484 – 1531) zavádí 1523 samostatnou reformaci v Curychu (*Schlussreden, Kurze Christliche Einleitung*). K Lutherovi se hlásí, ten jeho odmítá.¹ Radikální reformace Zwingliho vyvolá švýcarskou náboženskou válku, v níž proti sobě stály «Křesťanské právo» (Curych, Bern, Kostnice, St. Gallen, Basilej, Štrasburk) a katolické kantony (Schwyz, Uri, Unterwalden, Zug, Luzern) posílené o Freiburg (i. d. S.) a Wallis. Zwingli padl v boji.

ERASMUS DESIDERIUS ROTTERODAMUS (1466 – 1536), který se 1524 postavil na odpor Lutherovi (*De libero arbitrio*), musel 1529 utéci z Basileje, kde žil od roku 1513, když tam začali zavádět reformaci zwingliánskou. Z Freiburgu (i. B.) podporuje pokus o smír na augsburském sněmu 1530. Do Basileje se vrací až 1536 krátce před smrtí.

PHILIPPUS MELANCHTHON (1497 – 1560), který již 1521 hájil Luthera (*Apologia pro Luthe-ro*) a pomáhal mu překládat bibli, sestavil *Confessio[nem] Augustana[m]*, jež mohla být základem pro smír mezi katolíky a protestanty na říšském sněmu v Aukšpurku (Augsburg) 1530. Podporoval ho Erasmus, odporoval mu Luther. *Confessio* tehdy nebyla přijata.² Neuspěly ani *Ratio fidei*, již předložil Zwingli, ani *Confessio Tetrapolitana*, již předložila čtyři protestantská města (Štrasburk, Kostnice, Memmingen, Lindava).

KAREL V (1500 – 1558) potřeboval po neúspěchu aukšpurského sněmu 1530 volné ruce, aby zastavil Turky na Balkáně. Proto uzavřel 1532 příměří s protestantským Šmalkaldským spolkem (1531, protestantská knížata a města, kteří společně vystoupili již 1529 ve Špýru). 1547 za politicky výhodné situace Šmalkaldský spolek porazil a 1548 nadekretoval prozatímní náboženský smír do konečného vyřešení náboženských otázek koncilem (Trident 1545–1563). Koncilní řešení se protahovalo, proti císaři již bojovala knížata jak protestantská, tak katolická, ba opustil ho i papež Pavel III. Karel přenechal německou nábožensko otázkou bratru Ferdinandovi. Ten uzavřel 1552 pasovskou úmluvu o vzájemné toleranci. Karel pak svolal 1555 říšský sněm do Aukšpurku, jenž vyhlásil náboženský mír na zásadě *cuius regio, eius religio*.

¹ Luther vidí při večeři Páně v chlebu tělo Kristovo, Zwingli symbol těla Kristova. Na tom se rozešli při disputaci v Marburgu 1529, která měla spojit nekatolické síly.

² Melanchtonem upravená verze *Confessio Augustana variata* se 1540 stala formálním základem luteránské víry. Téhož roku 1540 papež potvrdil *Societatem Iesu* (založena 1534).

Zrovnoprávnění se týkalo katolíků a protestantů luteránských: zwingliáni, kalvinisté, neřkuli anabaptisté nebyli v říši trpěni.³ Následně se Karel vzdal trůnu a odešel do kláštera (1556).

JEAN CALVIN (1509 – 1564) vydává 1536 v Basileji anonymně *Institutio religionis christianaе*. Když pak procházel Ženevou, rozpoznal ho jako autora Vilém Farel, který tam měl prováděl zwingliánskou reformu, k níž se město 1535 z politických důvodů rozhodlo, a požádal ho, aby zůstal a pomohl mu. Kalvín zůstal (1538 ho město spolu s Farelem vyhnalo, 1541 přijalo zpět) a reformu provedl. Zwingliánství nakonec vplynulo do kalvinismu.

Kalvinismus se šířil do Francie, Skotska, Nizozemí, Uher, Polska a Litvy, nikde se však v XVI–XVII století nestal státním náboženstvím.

PRUSY VÉVODSKÉ byly vůbec první luteránskou zemí, a to od roku 1525. Klíčovou postavou je Albrecht von Hohenzollern (1490 – 1568). 1511 dostal nabídku stát se členem Německého řádu — a zároveň hned jeho velmistrem, 1512 zasvěcen a nastolen. Měl za cíl obnovit řádovou (německou) moc v Prusích. Kvůli tomu se dostal do války s Polskem (1519), po uzavření příměří (1521) hledal pomoc v Německé říši a přitom se ve Wittenbergu osobně setkal s Lutherem (1523). Ten mu poradil, ať řád zruší a provede knížecí reformaci. Řád v tomto záměru velmistra podpořil a souhlasili i oba biskupové.⁴ 1525 v Krakově uzavírá Německý řád s Polskou korunou mír, koruna uznává sekularizaci řádu a velmistr-vévoda stvrzuje přísahou, že je leníkem koruny. Albrecht okamžitě reformuje řádové území, přičemž se stará, aby jeho příklad působil i na Polsko a Litvu.

ŠVÉDSKO přešlo na luteránství 1527, čtyři roky poté, co zvolením Gustava Vasy za krále (1523) zrušilo kalmarskou unii. Reformaci zavedl král nařízením shora; šlo mu zcela nepokrytě o církevní majetek. Ve strukturálních změnách trval proces švédské reformace až do roku 1540 a znamenal ve švédských dějinách jednoznačný kulturní úpadek.⁵

DÁNSKO luteranizuje nový král Kristián III hned po svém zvolení 1536. Reformace v té době již měla řadu příznivců mezi dánskými elitami; půdu pro ni připravili dva přímí dánští Lutherovi žáci, Peder PALLADIUS (1503 – 1560) a Hans TAUSEN (1494 – 1561). Sám král, vychovaný v Německu, se ještě jako princ účastnil říšského sněmu ve Wormsu 1521. Vlastní organizací nové dánské církve byl pověřen Němec, Lutherovi velmi blízký Johannes Bugenhagen. Nástup byl nicméně brutální: král dal naráz uvěznit všechny dánské biskupy a propustil je, až když na reformaci přistoupili; veškerý církevní majetek byl zabaven ve prospěch koruny. Po stránce kulturní však Dánsko zažívá vzestup.

Švédské luteránství se přirozeně vztahovalo i na Finsko, kde nenarazilo na odpor, dánské na Norsko a Island, kde na odpor naráželo.

ANGLIE se od Říma oddělila pouze církevně, nikoliv věroučně. Jindřich VIII podřídil 1534 anglickou církev sobě, theologické názory žádné neměl, luteránství odmítal, ze setrvačnosti se choval katolicky. Papež Pavel III krále exkomunikoval pro schisma, nikoliv pro heresi.

³ Kalvinismus byl v Německé říši zrovnoprávněn až 1648 vestfálským mírem, který zároveň učinil z říše záležitost velmi formální. Vestfálský mír zaručil mezinárodní uznání Nizozemí a Švýcarska, zemí výrazně kalvinistických.

⁴ Vévodské Prusy se dělily do dvou biskupství, sembského (sever) a pomezanského (jih).

⁵ První tisk ve švédštině vyšel teprve 1541, vzápětí následovaný prvním tiskem finským (1542), zatímco první tisk dánský vyšel už 1495.

LIVONSKO a ESTONSKO vyhlásily luteránství za státní náboženství 1554, což jen potvrzovalo stav, jenž mezitím nastal (Rīga přijala Lutherovy reformy už 1522, Tallinn 1524). Poslední livonský velmistr Gotthard Kettler na luteránství přešel 1561 a vyhlásil je za státní náboženství pro KURONSKO, jediný zbytek řádového území, který pro sebe po livonských válkách udržel. Vilenskou smlouvou (1561) se Livonsko připojuje k Litvě a je mu zaručena nábožen- ská svoboda. Téhož roku 1561 se estonští stavové – výměnou za ochranu před Moskvou – vzdávají Švédsku.

.....

NÁBOŽENSKÉ TISKY V NÁRODNÍCH JAZYCÍCH

DÁNSKO (Norsko, Island)

Nový zákon dánsky vyšel hned 1524, tedy ještě dávno před státní reformací, celá bible pak 1550 (Bible Kristiána III, vůdčí osobností celého překladu byl Christiern PEDERSEN 1475 – 1554).⁶ První kancionál vyšel 1529, další 1544 (Hans TAUSEN 1494 – 1561) a 1569 (Hans THOMESSEN 1532 – 1573), závazný pro celé království; ve všech třech případech šlo převážně o překlady. 1590 vydává Hans Christensen STEHN (1544 – 1610) původní sbírku *En liden vandrebog* (písňe a modlitby).

Norsko v důsledku reformace ztratilo vlastní spisovný jazyk, vše se odehrávalo dán- sky. Island si svou jazykovou totožnost udržel: 1540 vyšel islandsky Nový zákon, 1584 celá bible.

ŠVÉDSKO & FINSKO (Estonsko, Livonsko)

Nový zákon švédsky vyšel 1526, formálně ještě před vyhlášením státní reformace, celá Bible pak 1541. Šlo o překlad kolektivní, jež organizoval Laurentius PETRI, první protestantský arcibiskup Švédska. Do překladu byl zapojen i Olaus PETRI (1493 – 1552), Laurentiův starší bratr, jeden čas králův kancléř, pak králův odpůrce. Starší tradice pokládala Ola[f]a za hlav- ního překladatele, což nyní neplatí (Gustafson 1998: 51). Olaus zato sepsal *En lijten Postilla* (1530) a spolu s bratrem Laurentiem *Swenske songer eller wisor* (1536).⁷

Finsky vyšel Nový zákon 1548 (Mikael AGRICOLA ≈ 1510 – 1557), první žaltář ≈ 1583 (Jaakko SUOMALAINEN ≈ 1540 – 1588), první postila ve dvou dílech 1621 a 1625 (Eerik SO- ROLAINEN ≈ 1545 – 1625), a celá bible 1642.

Lotyšsky vyšel Nový zákon 1685 a celá bible 1689. Jihoestonsky (livonskou estonšti- nou) vyšel Nový zákon 1686, severoestonsky (estonskou estonštinou) 1715; estonský překlad celé bible vyšel 1739 (už jenom v severní estonštině).

ANGLIE

«Protestantskými» překlady jsou Cramers's Bible (1537) a King James' Bible (1604).

~~NIZOZEMSKO~~ MIROZEMI

UHRY

Nový zákon maďarsky vyšel 1541, celá bible pak 1590.

⁶ Týž Pedersen vydal 1514 v Paříži *Gesta Danorum* [Saxo Grammaticus], jež 1575 poprvé vycházejí v dánském překladu (Anders Sørensen VEDEL 1542 – 1616).

⁷ Ola[f]ova *Een sensk Cröneka* je první kriticky objektivní dílo švédské historiografie. Přestože končí před nástupem Gustava Vasy na trůn, popudila svým výkladem konce Kalmarské unie krále natolik, že autora kvůli ní 1539 odsoudil za vlastizrada (a 1540 omilostnil). Tiskem vyšla až 1818.

TISKAŘI V PRUSÍCH

První tiskárny jsou doloženy na území Prus královských, a to v Malborku 1492 a Gdaňsku 1498. Ve vévodských Prusích vzniká první tiskárna v Královci 1524, tedy ještě za vlády Německého řádu. V královských Prusích byly později zřízeny tiskárny i v dalších městech, v Toruni 1568, Braunsbergu (Braniewo) 1589 a Elbingu 1604, ve vévodských Prusích byly tiskárny pouze v Královci.⁷ Na území po zrušeném Livonském řádu vznikla první tiskárna v Rize 1588, další pak 1631 v Tallinnu.⁸ Pro srovnání, ve Finsku vznikla první tiskárna až 1642 (v Turku, při universitě založené 1640), zato ve velkoknížecké Litvě už 1522–1530 (František Skaryna)⁹ a v Moskvě 1552–1562 (Ivan Fjodorov),¹⁰ cf. *infra*.

Prvním tiskařem v Královci byl Hans Weinreich. Přišel z Gdaňsku. V Královci začal působit 1524. Tiskl pro sembského biskupa, vévodskou kancelář a universitu. Trpěl nedostatkem latinských liter, latinu z nouze tiskl fraktúrou, a kvůli tomu časem přišel o svého hlavního zákazníka, universitu. Poslední jeho tisky vyšly 1552–1553. Weinreich se vrátil do Gdaňsku. Ani tam se ale už neprosadil, odešel zpět do Královce a tam 1560 zemřel. 1549, tedy za Weinreichova úpadku, otevřel v Královci filiálku tiskař Hans Luft z Wittenbergu.¹¹ Tiskl hlavně protestantské náboženské polemiky v němčině a latině. Ani on neměl dlouhodobě štěstí. Poslední zpráva o jeho působení v Královci je z roku 1555. Luft se vrátil do Wittenbergu a nadále udržoval přátelské písemné styky s pruským vévodou. V téže roce 1549 otevřel v Královci svou dílnu i český tiskař Alexander Augezdecky. Tiskl téměř výlučně v polštině pro polské protestantské intelektuály (Seklucjan et al.), e.g. *Nový zákon a zpěvník* (oboje 1554), ale též naukové knihy, e.g. *Algebra* Christopha Rudolpha (jediný latinský tisk jeho dílny). Kolem roku 1556 se Augezdecky přestěhoval do Polska.¹²

⁷ Jan Małecki zakládá se svým synem Jeronýmem tiskárnu v Elku, kde byl superintendentem, a 1552 vydává zkušební arch *Nowy Testament z przełożenia Erazma Rotterodamskiego*. Žádal pro tiskárnu o vévodskou podporu, leč nedostal. 1558 otec a syn Małečti prodávají svou tiskárnu Daubmannovi.

⁸ Domas Kaunas, z něhož čerpám, tvrdí, že 1631 byla zřízena první tiskárna v Estonsku, máje na mysli Estonsko v moderním, nikoliv tehdejší smyslu. V úvahu tedy přicházejí dvě města: Tallinn, tehdy estonský, a Tartu, tehdy livonské. V oné době Gustav II. zakládá gymnasia: 1630 Tartu, 1631 Riga a Tallinn; 1632 tartuské gymnasium povýšeno na universitu jménem *Academia Gustaviana* (zakládá 1656, když Tartu dobyli Rusové, obnovena 1690 coby *Academia Gustaviana-Carolina*, 1699 přenesena do Pärnu, stále v Livonsku, 1710 přestala existovat). Vzhledem k vratkosti tartuské akademie i k tomu, že v Livonsku byla první estonská bible vytištěna 1688 v Rize, soudím, že estonská tiskárna 1631 byla v Tallinnu.

⁹ Víme, že Mikuláš Radvila Černý zařídil Janu Małeckému 1556 tři roky dovolenou od jeho povinností superintendanta v Elku, aby mohl zřídit tiskárnu na Litvě (nejspíš v Brestu). Nevíme, zda Małecki na Litvu skutečně přijel; víme, že 1558 Małecki se synem svou tiskárnu prodali, a to do Královce. V Brestu Litevském v 50. letech krátkodobě fungovalo několik tiskáren. Stálejší vzniká 1562 a jejím nejvýznamnějším počinem bylo vydání celé polské bible 1563.

¹⁰ Ivan Fjodorov a jeho společník Petr Mstislavič přicházejí 1566 na Litvu a tam je najímá Řehoř Chodkevič. Pro něho budují pravoslavnou tiskárnu v Zabludově. 1570 odchází Fjodorov do Lvova a Mstislavič do Vilna. Vilenská tiskárna, kde Mstislavič pracoval, známá jako Mamoničova, působila až do 1624. Vydala mimo jiné III litevská statuta.

¹¹ To byla významná postava německých kulturních dějin. Luft měl úzké vztahy s Lutherem, r. 1534 vydal jeho úplný překlad Bible do němčiny. Měl vztah i k baltickému prostoru, r. 1535 vydal ve Wittenbergu estonský katechismus (estonský tedy vyšel dřív než katechismus pruský, litevský, lotyšský; dochovalo se však jen několik listů) a možná byl i tiskařem záhadné knihy, jejíž náklad byl r. 1525 zkonfiskován a zničen v Lübecku (usuzuje se, že šlo o náboženskou knihu ve třech domácích jazycích území Livonského řádu, v lívštině, lotyštině a estonštině).

¹² Dle dochovaných seznamů vytiskl v Prusích jen 17 titulů, což není podnikatelský úspěch.

Po tomto období se pruský vévoda rozhodl zavést tiskařský monopol. Vybral si a pozval Johanna Daubmanna v Norimberka. Ten začíná v Královci tisknout 1554. Chráněn vévodskými privilegii, staral se o všechny tři složky knižní výroby, vydávání, tisk i prodej.¹³ Daubmann umírá 1573, po smrti krátce a neúspěšně vede podnik jeho syn, 1575 jej přebírá zet' Georg Osterberger. Ten prosperuje až do své smrti 1602. Dochoval se soupis Osterbergerových tisků. Podle něho vydal do roku 1590 celkem 99 knih, a to v jazyce německém, latinském, polském, litevském a lotyšským.¹⁴ Osterbergerovu tiskárnu přebírají postupně dva jeho zet'ové, Georg Neycke († 1610) a Johannes Fabricius († 1623). Tito tiskaři tedy pokrývají počátky litevského písemnictví.

Luft ani Oujezdecký v Prusích jazykově baltské věci netiskli. Weinreich vydal oba pruské katechismy (1545), litevský katechismus (1547), litevské *Te Deum* (1549). Daubmann vydal litevskou *Forma chrikftima* (1559), pruské *Enchiridion* (1561) i oba díly *Gesmes Chrikfczoniskas* (1566, 1570). Osterberger vydal veškerého Videnta, Bretkūna, Vaišnora. Sengstackovy *Giesmes Chrikfczoniškos* spolu s reedicemi Videnta (1612) vydal Fabricius.

Nakladatelem Weinreichových baltských tisků byl stát (katechismy pruské i litevský),¹⁵ nakladatelem litevského *Te deum* byl podle všeho Sebastian Perbanth, hejtman v Ragainė. Na státní náklady vyšla, už u Daubmanna, i *Forma chrikftima* a pruské *Enchiridion*. Později, za Osterbergera, se peníze na litevské tisky hledaly už hůř (pořád se hledaly u státu, ten však přestával mít zájem), takže hlavní text, Bretkūnova bible, nikdy nevyšel.¹⁶ Lotyšské tisky vydal Osterberger v letech 1586 a 1587 za peníze kuronského vévody (ten poslal do Královce i redaktora a korektory, aby práce šla rychleji), spolupráce nepokračovala jen proto, že 1588 otevřeli tiskárnu v Rize.

.....

¹³ 1558 kupuje Daubmann tiskárnu Jana a Jeronýma Maleckých, kteří se neúspěšně snažili tiskařsky podnikat v Elku.

¹⁴ Lotyština je uváděna coby «kurština», cf. *Euangelia, Gesänge, Catechissmus in churischer Sprach* (Kaunas 1996:67).

¹⁵ Část nákladu, nikdy neprodávaná, šla rovnou do fondu státních rezerv a byla skladována v královecském hradě. Odtamtud zřejmě pocházejí i dochované exempláře.

¹⁶ Je doklad, že Videntas dostal malý honorář (53 šilinky) za to, že připravil k vydání 2. díl zpěvníku (1570), že stát zaplatil (7 marek 30 šilinků) za vydání jeho překladu Lutherova *Malého katechismu* (1575). Videntas chválí vévodu a vyzdvihuje svou chudobu v předmluvě ke svému překladu evangelií a epistol (1579). Bretkūnas dokončil svou postilu v létě 1589 a požádal vévodu o 300 zlatých na vydání. V doložené odpovědi se říká, že pro dobro nebožehého neněmeckého nárůdku (vargšės nevokiečių tautelės gerui) se peníze najdou, ale žádá se «audit» obsahový i finanční. Postila vyšla až r. 1591, část nákladu (kolem 300 exemplářů) šla do fondu státních rezerv a až do XVIII stol. se ji stát snažil rozprodat. Kdo chtěl nastoupit farářskou nebo kantorskou dráhu, musel si ji povinně koupit.

BALTSKÉ TISKY A RUKOPISNÉ TEXTY Z VÉVODSKÝCH PRUS XVI. STOLETÍ

Hlavními jazyky vévodskopruských tisků byly latina, němčina a polština. Baltské jazyky (litevština, lotyšština, pruština) stojí objemem své produkce daleko za nimi, litevština výrazně převyšuje oba zbývající, lotyšština převyšuje pruštinu. Polština byla obzvláště strategická: vévoda Albrecht chtěl nejen uspokojit Poláky ve svém státě, ale především chtěl jejich prostřednictvím vyvážet reformaci do Prus královských, ba do království Polského. Stejně tak chtěl k reformaci přivést velkoknížectví Litevské. Lotyšské tisky představují jednorázovou výpomoc reformaci v Kuronsku. Pruské tisky jsou výrazem pokusu evangelizovat původní baltské obyvatelstvo vévodství v jejich vlastním jazyce. Protože však chyběly pruské elity, které by se takového úkolu ujaly, byla pruština nakonec opuštěna ve prospěch litevštiny. Podívejme se nyní na ony tisky v průřezu časovém, nikoliv jazykovém, zohledňujícíce textové žánry.

REGLEMENTY (KIRCHEN-ORDNUNGEN). Tyto zdánlivě jen liturgické texty představují nejvyšší právní normu státu.¹⁸ Zde je sledujeme v různých jazycích. Právní texty jiné uvádíme ad hoc.

- 1523 vydává Luther ve Wittenbergu *Formula[m] missae et communionis*.
- 1525 Artikel der ceremonien und anderer kirchen ordnung. První nástroj státně-církevního uspořádání vévodských Prus. Předlohou byla Lutherova *Formula missae*....
- 1544 Ordnung von eusserlichen gotsdienst und artikel der ceremonien, wie es in den kirchen des herzogthums zu Preussen gehalten wird.
Vychází německy, latinsky a polsky. Není důvod se domnívat, že tento reglement vyšel i litevsky. Latinská varianta mohla sama dobře sloužit jako interlingua pro litevské intelektuály právě v té době prvně zvané do vévodských Prus.
- 1558 Kirchen-Ordnung. Wie es im Hertzogthumb Preussen beydes mit Lehr und Ceremonien sampt andern so zu Fürderung und Erhaltung des Predigampts christlicher zucht und guter Ordnung von nöten gehalten wird. Anderweit übersehen gemehret und publicieret. Gedruckt in Preussen bey Johann Daubmann.
Nový reglement pro vévodství; následně je vydán litevsky a polsky. Vyšla i latinská varianta? A bylo jí zapotřebí?
- 1559 FORMA || Chrikštima. || Kaip Bašniczas Jstai = || mae Hertzikištes Prusu/ || ir kitofu žemešu lai = || koma ira. || Drukawot Karalauczui || per Jona Daubmana/ || Metu Chrištaus || M. D. LIX.
Je to překlad nikoliv celého reglementu, nýbrž jeho části, jež 1559 vyšla samostatně jako *Form der Tauff*. Řadí se do *corpus Mosuidianum*, a to čistě intuitivně: „Įrodyti tai negaliu, bet iš kalbos lyg jaučiu“ (Jurgis Gerullis 1927:33). Toto nelogické umístění ze zvyku přetrvává.
- 1560 vychází polský překlad celého reglementu 1558, který pořídil Jeroným Malecký.
- 1568 vychází německy další reglement pro vévodství (*Kirchenordnung und Ceremonien*...).
1568 umírá vévoda Albrecht. Nový reglement, připravovaný ještě za jeho života, ale přijatý až po jeho smrti, potvrzuje nepodřízenost biskupů vévodovi: nového biskupa volí sbor tvořený stávajícím biskupem, zástupci měst a krajů, zemskými i dvorními rady (Lukšaitė 1999: 166, 339).
- 1571 vychází polský překlad reglementu 1568. Nemáme žádnou zprávu o variantě litevské.
Po litevském reglementu 1559 nejbližší další litevské texty tohoto žánru vycházejí až 1730 a 1775. Odpověď naznačuje Domas Kaunas (1996:172–173), který tvrdí, že *Forma chrikštima* se špatně prodávala a zbytky nákladu ještě po několik století ležely ve fondu státních rezerv v královeckém hradě.
-

¹⁸ Ae.L.Richter: *Die evangelischen Kirchenordnungen des sechzehnten Jahrhunderts. Urkunden und Regesten*, Weimar 1842; E.Sehlinng: *Die evangelischen Kirchenordnungen des XVI Jahrhunderts*, Bd.4 *Das Herzogtum Preussen. Polen*, Leipzig 1911.

- 1568 nařizují pruští biskupové všem svým farnostem, že nutně musí mít bibli, Lutherův Malý katechismus, Lutherovu Domácí postillu, Dietrichovu Dětskou postillu (Kaunas 1996: 146).
- 1578 vyšly tiskem dva státní výnosy v litevštině, tematicky téměř shodné: výsledky markraběcí vizitace v Tilžě a Ragaině).

.....

1589 vyšlo tiskem první známé světské státní nařízení v litevštině: o skotských kupcích.
Ze XVII století se světská nařízení dochovala dvě (1639, 1641), z XVIII přes sto.¹⁸

.....

KATECHISMY jsou potřebné ve všech jazycích. Vévodské Prusy nepotřebují pro sebe vlastní, pruské katechismy německy ani latinsky, stačí jim brát, co vychází jinde v Evropě.

1529 vychází ve Wittenbergu *Der Kleine Katechismus Doktor Martin Luthers*.

Téhož roku vychází i Lutherův Velký katechismus. Velký je určen theologům, Malý, jenž slouží kněžím jako základní pomůcka pro katechesi, mají číst i laici sami doma. To zásadně zvětšuje jeho význam. Malý katechismus byl vícekrát přeložen do latiny (1529, 1539). Německý originál doznává v dalších vydáních dílčích změn; bez ohledu na redakce se nazývá *Enchiridion*.

??? 1531 *Enchiridion* vychází v Královci poprvé v polském překladu [známe jen ze zpráv o něm].

??? 1533 *Parvus Catechismus. Malij Catechismus dla pospolitich plebanow ij kaznodzijeijow*. Přeložil Libor Schadytka z pověření pomezanského biskupa Sperata: kde vyšlo? dochováno? Jak se tento údaj shoduje s tvrzením Rimšovým (2001: 10–11), že Speratus objednává 1545 ve Wittenbergu 300 kusů katechismu.

1537 vydává Erasmus Sarcerius (Sarck) [kde?] vlastní latinský katechismus [jménem?].

Čerpá z něho Malecký (1546), který to výslovně uvádí.

1542 vydává Iodocus Willich ve Frankfurtu nad Odrou vlastní *Catechismi corpus*.

Je jedním z podkladů pro litevský katechismus 1547.

1545 Katechismu text prosti dla prostego ludu. wkrolewczu 1545 [Seklucjan]

1545 Catechiſmus || jn preüßniſcher || ſprach\ vnd da || gegen das || deüdfche. || 1.5.4.5.

1545 Catechiſmus || jn preüßniſcher || ſprach\ gecorrigi= || ret vnd da= || gegen das || deüdfche. || 1.5.4.5.

1546 Catechismus to iest Nauka Krzescianska od Apostołow dla prostich ludzi we trzech cząstkach zamkniona, y z drugiemu cząstkami ku teyże nauce krzescianskie przileżacemi, z Lacinskiego iezika pilnie preložona. Przez Jana Maleczkiego. W Krolewcu 1544.¹⁹

1547 CATE= || CHISMVSA PRA= || ſty Szadei, Makſlas ſkai= || tima raſchta yr gieſmes || del krikſczianiftes bei del || berneliu iaunu nauiey || ſugulditas || KARALIAVCZVI VIII. || dena Meneſes Sauſia, || Metu uſgimima Diewa. || M. D. XLVII. || Soli Deo gloria. — Všeobecně známo jako «Mažvydův Katechismus». Pro dílo je podstatné, že autor zůstává v anonymitě, na titulním listu sebe nijak nejmenuje, a píše-li vůbec o sobě, pak jen jako o autorovi, jenž předkládá první, nedokonalou podobu, a slibuje, že bude-li příznivě přijat, dodá brzy další a lepší. Na Mažvydovo autorství se tradičně usuzovalo z Vilentovy předmluvy k *Euangelijas bei Epistolas* (konvolut 1579), 1938 objevil Jan Safarewicz ve veršované litevské předmluvě akrostich MARTINVS MASVIDIVS.

Stang (1929) označuje za podklady pro tento litevský katechismus Seklucjana (1545)

a Willicha (1542), přičemž Willich je drobně upravován podle Maleckého (1546). Mi-

¹⁸ Celkem 107 takových textů sebrali a vydali Petras Pakarlis a Konstantinas Jablonskis: *Prūsijos valdžios gromatos, pagraudenimai ir apsakymai lietuviams valstiečiams*. Vilnius 1960.

¹⁹ Malecký otevřeně kritizuje kvality Seklucjanova katechismu tiskem *Defensio ueræ translationis corporis catechismi in linguam polonicam, aduersus calumnia Ioannis Secluciani, per Ioannem Maletium Ministrum ecclesie Lyccensis* (1547).

chelini (2000), který se snaží snaží pramenně pokrýt celé *corpus Mosuidianum*, zjišťuje, že Willichův *Catechismi corpus* (1542) nelze nikde nalézt, a tak 5.díl – uspokojivě – podkládá Willichovou *Totius Catecheseos Christianae expositio* [Francoforti ad Viadrum, 1551]; díly 1–4 pak podkládá Seklucjanem (1545). Rimša (2001) dokládá, že shod litevského katechismu s Maleckým (1546) je výrazně víc, než se po Stangovi tradičně opakuje. Obdoba 5.dílu litevského katechismu se u Seklucjana ani Maleckého nevyskytuje. Za předlohu «syllabisatury» označuje Stang (1929) latinský katechismus G.Sauromana [přesný název?] vydaný ve Vitenberku 1529.

- 1547 Catechismus to jest nauka neprzedniejsza i potrzebniejsza ku zbawieniu, o wierze krześcijańskiej — Překlad Lutherova Velkého katechismu [Seklucjan].²⁰
- 1549 znovu vydán polský Velký katechismus (1547).
- 1556 znovu vydán polský Velký katechismus (1547).
- 1561 ENCHIRIDION. || Der Kleine || Catechismus Doctor Martin Lu= || thers/ Teutſch vnd Preuſſiſch. || Gedruckt zu Königsperg in Preuſſen || durch Johann Daubman. || M. D. LXI. — Poslední tisk v pruském jazyce [Abel Will].
- 1561 vychází *Enchiridion* v polském překladu Jeronýma Maleckého.
- 1568 znovu vydán polský Velký katechismus (1547).
- 1570 znovu vychází *Enchiridion* v polském překladu Jeronýma Maleckého (1561).
- ≤ 1568 vyšel v litevském překladu výbor z Lutherových děl, včetně Malého katechismu.
Toto víme z *Evangelii a Epiſtol* (1579) Bartoloměje Vilenta. V dedikační promluvě k markraběti Jiřímu Bedřichovi autor připomíná, že na pokyn jeho předchůdce Albrechta (latinsky Albertus) již dříve přeložil a vydal něco ze spisů Lutherových, mimo jiné i Malý katechismus, jež nyní poněkud vylepšený znovu otiskuje. Zdůrazňuje, že Lutherovy spisy dosud litevsky dostupné nebyly, byly jen písňe a *Elementa quaedam Catechetica* od jeho nebožtíka bratrance (*fratris patruelis mei... pia memoriae*) Martina Mažvyda. Po onom «dříve» (*ante*), vztaženém k době Albrechtově (†1568), Vilent bezmála deset let překládal (*propemodum decennium elaboravi*) evangelia a epištoly. V lituanistice se jeho údaj pokládá za přehnaný a první vydání *Enchiridion* se klade ≈ 1575. Berme však těch 10 let vážně: *sane hæc ipsa interpretatio a peritissimis quibusdem eius linguæ, et intelligentibus doctrinam nostram saniozem, approbata est*; na překlad a následné schválení církevním sborem je to doba odpovídající.
- 1579 ENCHIRIDION || Catechismus || maſas/ dæl paſpalitu || Plebonu ir Kóznadiju/ || Wokiſchku lieſuwiau para = || ſchits per Daktara Mar = || tina Luthera. || O iſch Wokiſchka lieſuwia ant || Lietuwiſchka pilnai ir wiernai pergul = || ditas/ per Baltramieju Willentha || Plebona Karalauczyuie ant || Schteindama. || Jſchſpauſtas Karalau = || czui per Juri Oſterber = || gera/ Metu Diewa || M. D. LXXIX — Vyšlo v konvolutu s litevským překladem evangelijních a epištolních čtení. Dochovány 2 exempláře. Popsáno v oddíle BIBLICKÉ PŘEKLADY.
- 1586 ENCHIRIDION Der kleine Catechismus... Durch D.Martin.Luther. Nun aber aus dem Deudſchen ins vndeudſche gebracht... — Lotyšsky.
Příručka pro Němce pracující s Neněmci. Titulní list, nadpisy, prováděcí poznámky jsou v němčině, vlastní lotyšský text však paralelně německy uváděn není. Kolektivní dílo. V předmluvě stojí: Wir wollen auch etwas für die arme, einfeltige Vndeudſche zu warem vnd mehrem vnterricht vnd troſt jrer Seligkeit aus Deudſcher Sprache in die Vndeudſche vertiren vnd ſetzen, Damit ſie deſto was vnterrichtet, von jrer Abgötterey, Aberglauben, Zauberey, Hexenwerck vnd andern fünden mehr erleytet vnd zum warem erkentnis Gottes ins gemein, jung vnd alt gebracht werden möchten.
- 1612 ENCHIRIDION || Catechismus || maſas/ dæl paſpalitu || Plebonu ir Kóznadiju/ Wo = || kiſchku lieſuwiau para = || ſchits/ per || D. Martina Luthera. || O iſch Wokiſchka lieſuwia ant || Lietuwiſchka pilnai ir wiernai per = || gulditas/ per Baltramieju Willentha || Plebona Karalauczyuie ||

²⁰ Polský katechismus 1547 obsahuje i návod, jak se naučit číst a psát, stejně jako litevský 1547.

A || Nu Diewuj ant garbes/ bei || Chrikščezonims ant naudos/ per Lazaru || Sengstack/ Lietuwos Plebona Kara = || liauczios atnaugintos. || Ispauštas per Jona Fabriciu/ || Metu MDCXII. — Nové vydání *Enchiridion* ve Vilentově překladu, zároveň se čtením z evangelií a epištol. Popísáno v oddíle BIBLICKÉ PŘEKLADY.

1670–1751 celkem šestkrát vyšel *D. Martini Lutheri Catechismus minor, Germanico-Polonico-Lithuanico-Latinus* [redaktor i překladatelé neznámí]. Je to po Sengstackově reedici (1612) nejbližší další dochovaný – i vůbec jen doložený – katechismus opět v litevštině.

1680 v Královci jednorázově vychází litevský dětský katechismus pro kalvíny z velkoknížectví.

DOGMATIKA je na rozdíl od katechismů potřebná i v domácí, vévodskopruské podobě.

≈ 1544 Wyznanie wiary chrześcijańskiej Jana Seklucjana [sine loco, sine anno]

1547 Rozmowa o pogrzebie krześcijańskim i papieskim [Seklucjan]

1569 vychází v polském překladu *Repetitio corporis doctrinae Prutenici* [Jeroným Malecký]

≈ 1589 14. X píše Bretkūnas vévodovi Jiřímu Fridrichovi, že přeložil do litevštiny – vedle bible a postilly – i 4 doktrinní texty: *Paruum Corpus doctrinae Christianae Mathiae Judicis*; *Corpusculum doctrinae Christianae Johannis Wigandij* [Johannes Wigand, biskup sembský a pomézanský]; *Augustana Confessio*; *Schmalcaldijj Articulj*. Nic z těch čtyř nevyšlo tiskem a rukopisy překladů se – na rozdíl od dopisu – nedochovaly.

1600 MARGARITA || THEOLOGICA, || Collecta & conscripta || à || M. ADAMO FRAN = || cifci, Iegerndorfense, Mona- || sterij Heilsbrunnensfis Abbate. || Zemczuga Theologijchka || kuri || Sawieie aptur || trumpa parodima/ ir || iſchguldima/ Wiriauſiūiu daliu moxlo Chrik = || ſconiſchkoio/ pro Baſzniczės ir Iſchkallas || Orthodoxiſchkojes Confesjies || Auguſtanos/ alba Saſſu. || O nu: || Lituwijſkai ira perguldita per || Simona Waiſchnora warniſchki || Plebona Ragaines || Iſchſpauſta Karaliauczjuie Pru = || ſu/ per Jurgi Oſterbergera/ mæ = || tūſe Chriſtaus 1600. APIE DVSCHEŠ || ZMONIV NVMIRV. || SVIV, KAIP SV IOMIS || DESTISI. || Iakubas Herbrandas D. ||

MALDA APE PRA = || SIPLATINIMA KA = || RALISTES DIEWO ||

APIE POPIESZISCH = || KAIE MISSCHE || *D. Aegidius Hunnius*. ||

Jednotně vypravený svazek. Titulní strana oznamuje pouze dílo *Margarita Theologica* a pouze k ní se vztahují i předmluvy, jedna latinská, dvě litevské, jež uzavírá Malda, ieig iſchgantiſtingai || numirtumbei; navazují Errata a Dalis moxlu ſchu knigæliu. Až sem je svazek nečíslovaný, dále jsou číslovány listy: ŽEMCŽVGA || SCHWENTOIA || RASCHTA (1–258), pasáž z Heerbranda reprodukována výše (258–269), modlitba za rozšíření království Božího (1 nečíslovaný list) a traktát Hunniūv (listy 1–40 nového číslování). Autor modliteb uváděn není, byl identifikován jako Johann Habermann (Michelini 1997).

BIBLICKÉ PŘEKLADY. Pro němčinu platí autorita Lutherova překladu, jiný nevzniká. Dlouhou dobu vůbec není nutné německou bibli v Prusích tisknout: stačí objednat ve Wittenbergu. Ani polský tisk bible se pruskému vévodovi nevyplatí, nemluvě o litevském. Ten proto nevyjde, i když celá bible byla včas do litevštiny přeložena.

1554 Testament nowy Pana naszego Jezusa Chrystusa, z greckiego na polski z pilnością prełożony. 1551–1553 vycházel po částech, 1554 v celku. První biblický překlad do polštiny. Vydání připravil a komentáři opatřil Jan Seklucjan, přeložil nejspíš Stanisław Murzynowski, vytiskl Alexander Augesздеcki (Oujezdecký).²¹

1579 Euangelias bei || Epiſtolas / Nedeliu ir ſchwen = || tuju dienofu ſkaitomofias/ Baſzniczō = || ſu Chrikſczoniſchkoſu/ pilnai ir wiernai per = || gulditas ant Lietuwijſchka Szodzia/ per || Baltramieju Willenta/ Plebo = || na Karalauczui ant || Schteindama. || Priegtam/ ant gala priedeta ira

²¹ Hned na první vydaný svazek reaguje ostrým protestem Malecký: *Hæreses et errores in commentario Ioanis Seclutiani in Matthæum* (rukopis, 1551).

Histo = || ria apie muka ir smerti Wiefchpaties muſu || Jėsaus Chriſtaus pagal kieturiu || Euangelistu. || Iſchſpauſtas Karalauczui per Juri || Oſterbergera / Metu || M. D. LXXIX.

Překlad oficiální, nebot' schválený církevní komisí, jak zdůrazňuje předmluva. Byl obecně uznávaný, a to do té míry, že z něho ve své postille (1591) cituje i Bretkūnas, který přitom měl vlastní překlad celé bible. Za vzor litevského biblického textu sloužil dokonce ve velkoknížectví, kde podle něho ve svých postillách citují novozákonní místa jak katolík Daukša (1599), tak kalvínský anonym (Morkūnas 1600).

Vytištěno v konvolutu, jenž začíná litevským *Enchiridion*. Jeho titulní list kryje celý svazek. *Enchiridion* nemá vlastní předmluvu – kromě autorské Lutherovy v litevském překladu – ani jinou individualizující pasáž. Teprve následující *Euangelias bei Epistolas* jsou poznamenána individualizujícím aktem, dedikační promluvou překladatele k markraběti Jiřímu Bedřichovi.

1587 Euangelia vnd Episteln aus dem deudſchen in vndeudſche Sprache gebracht. — Lotyšsky.

Jednorázová zakázka pro kuronského vévodu. Tisk obsahuje i pašijový text.

1590 BIBLIA || tatau eſti || Wiſſas Schwentas Raſchtas, || Lietuwiſchaki pergūlditas || per || Jaana Bretkūna Lietuwoſ Ple = || bona Karaliauczuiė. || 1590

Úplný text bible přeložený do litevštiny podle Lutherova německého překladu (Lukáš dle Vulgáty) s přihlédnutím k řeckým a hebrejským originálům. 1.900 stran rukopisu, 8 svazků. Text schválila zvláštní církevní komise. Pruský stát překladateli zaplatil, překlad však nikdy nevydal.

1612 Evangelias/ bei || Epistolos / Nedeliu ir Schwen = || tuiu dienofu ſkaitomasias/ Baſniczoſu || Crikſſchczoniſchkoſu/ pilnai ir wiernai pergulditas || ant Lietuwiſchka Bodzia/ per Baltramieju Willenta/ Plebona Karalouczui || ant Scheindama. || Priegtam/ ant gala priedeta ira/ Hiſtoria apie muka ir smerti Wiefchpaties muſu Jėsaus || Chriſtaus/ pagal kieturiu || Evangelistu. || A || Nu Diewuj ant garbes/ bei || Crikſſchczonims ant naudos/ per Lazaru || Sengſtak/ Lietuwoſ Plebona Karaliauczios || atnaugintos. || Iſchſpauſtas Karalauczuiė per Jona || Fabriciu/ Metu M.DC.XII. — Nové vydání *Euangelias bei Epistolas* ve Vilentově překladu, zároveň s *Enchiridion*. Zachovává strukturu vydání 1579: nejprve je řazeno *Enchiridion*, jež nemá žádnou předmluvu (kromě autorské Lutherovy) ani jinou individualizující pasáž; pak následují *Euangelias bei Epistolas*, uvedená původní Vilentovou promluvou k markraběti Jiřímu Bedřichovi. Za tu jsou nově přidány dvě promluvy Sengstackovy: k markraběti Janu Zikmundovi (L.S. se chlubí, že Vilentův překlad «pilně vylepšil a opravil»), a ke spolubratřím farářům.

1625 Der Pſalter Dawids || Deuſch und Littawiſch. || PSALTERAS DOWIDO || WOKISCHKAI || BEI LIETUWISCHKAI. || Karaliautzoje Pruſſu per Lorintz Segebadu/ || Mætoſſa Chriſtaus 1625. Částečné vydání Bretkūnova překladu bible. Litevské znění žalmů upravil Johann Rhesa (Rehsa), aby lépe odpovídalo Lutherovu německému, jež bylo k němu zrcadlově otištěno.

1701 poprvé vychází v litevském překladu celý Nový zákon, společný překladatelský i vydavatel-
ský počín litevských luteránů z vévodství a litevských kalvinistů z velkoknížectví.

Vyšly dvě varianty s odlišnými titulními listy a odlišnými předmluvami, jedna pro vévodské Prusy, druhá pro velkoknížecí Litvu. Pruský stát nařídil svým litevským farnostem, že každá si tento výtisk musí opatřit. Místní duchovní však překlad odmítali, že má cizí jazykový základ («kėdainiſkas vertimas»). Král proto pověřil superintendanta J.J.Quandta, aby pořídil překlad nový.

1727 Naujas || Teſtamentas || Muſu Pono || Jėsaus Kriſtaus/ || ir || Pſalteras Dowido || Lietuwiſkay ir Wokiſkay || ant || Maloningiauſo Pruſu Karalaus || Iſakimo || Iſ naujo ſuraſytas/ || ſu || kiekwiėno Perſkirimo trumpu || Praneſummu/ || ir || reikalingu Paŗzenklinimu tū pačiu || ŗodŗiu, kittoſa Perſkirimmoſa || randám || ŗ. || Karalauczuiė, Mėte 1727.

Výsledek práce Quandtovy skupiny. U žalmů jde o upravené vydání Rhesovo, přetištěné 1728 samostatně (německo-litevsky). 1740 a 1749 byly Nový zákon a žalmy vytištěny znovu, vždy v jediném konvolutu.

1734 z Quandtova podnětu poprvé vychází v Prusích německý překlad celé bible.

Jdt

- 1735 BIBLIA, || Tai esti: || Wiffas || Szwentas || Raftas, || Séno ir Nauio || Teftamento, || pagal Wokišką Pérguldimą || D. Martino Luteraus, || Su || kiekwieno Pérſkyrimo || trumpu Pranešimmu, || ir || reikalingu Paženklinnimu tū paczū zodzū, || kurrie kittoſe Perſkyrimoſe randomi, || Nū kellū || Mokytojū Lietuwoj' || Lietuwiſkay pérguldytas. || Karalāuczūje, 1735, || Rāftais iſſpāuftas pas Jona Endriki Artunga, o pardādamas || pas Pilippa Kristupa Kanteri.

Druhé vydání litevské bible v tomto překladu vychází 1755. Třetí (1816) i čtvrté (1824) pak pořídil Ludwig Rhesa. Po prvním vydání začínají v litevštině samostatně knižně vycházet i biblické příběhy, výklady a dějeprava pro děti. Ještě před vydáním celé bible vyšly v litevštině samostatně apokryfy (1734).

- 1738 z Quandtova podnětu poprvé vychází v Prusích polský překlad celé bible.

KÁZÁNÍ představují potřebný a dosti i spotřební žánr. Litevská produkce je obdivuhodná.

- 1556 Postylla polska domowa [Lutherův text přeložil Grzegorz Orszak, vydání pořídil Jan Seklucjan; vyšlo v Královci]

- 1573 ISCHGVLDIMAS || EVANGELIV PER WISVS MET= || TVS, SVRINKTAS DALIMIS ISCH || DAVGIA PASTILLV, TAI EST || ISCH PASTILLAS NICVLAI HE= || MINGY, ANTONY CORVINI, JO= || ANNIS SPANGENBERGI, MAR= || TINI LVTHERI, PHILIPPI || MELANTHONIS, JOANNIS || BRENTY, ARSATY, SCHO= || PER, LEONARDI KVL M= || NI IODOCY WILICHI || IR ISCH KI= || TU. & || PIRMA DALLIS.

TRVMPI A PRASTI || ISCHGVLDIMAI EVAN || GELIV SCHWEN= || TY NOG WELI= || KV IKI ADVEN= || TA. & || ANTRA DALLIS

Svod kázání, která vznikala a kolovala mezi litevskými duchovními v Prusích. Originalita souboru spočívá ve volbě a výběru předloh. Dle místa uchování se nazývá WOLFENBÜTTELSKÁ POSTILLA. Rukopisný sešit s průběžným číslováním listů (celkem 295), obsahově rozdělený do dvou dílů. Nikdy nevyšla. Datace stanovena podle dle kolofonu prvního dílu: *In 3 woch 2 tag druch Gottes hülff außgeſchrieb Ao 73 den 2 Septembris* [folium 151 recto].

- 1574 Postilla domowa [Lutehrův text přeložil a vydal Jeroným Malecký]

- 1589 byla hotova *Postilla Coruinij in Euangelia Dominicalia* v litevském překladu Jana Bretkūna (dokládá to jeho dopis vévodovi z 14.X 1589, zmíněný v oddíle dogmatika). Nikdy nevyšla, text překladu se ztratil.

- 1591 POSTILLA || Tatai esti || Trumpas ir || Praftas Jſchguldimas || Euangeliu/ ſakamuiu Baſniczoie || Krikſchczionifchkoie/ nūg Aduento || ik Wæliku. || Per || Jana Bretkuna Lietuwos Plebona || Karaliauczūie Prufūfu. || Jſſpaude Karaliauczūie || Jurgis Oſterbergeras. || Mæta Pono 1591.

POSTILLA || tatai esti || Trumpas ir || Praftas Jſchguldimas || Euangeliu/ ſakamuiu Baſniczoie || Krikſchczionifchkoie/ nūg Wæliku || ik Aduento. || Per || Jana Bretkuna Lietuwos Plebona || Karaliauczūie Prufūfu. || Jſſpaufſta Karaliauczūie/ || Jurgio Oſterbergero. || Mæta Pono 1591.

2 díly (od adventu do velikonoc, od velikonoc do adentu) dochované v jednom tištěném svazku se samostatným číslováním (433 + 528 stran). Jde o vlastní kázání Bretkūnova, tedy o první velký původní text v litevštině. Dochovalo se téměř 30 výtisků.

ZPĚVNÍKY jsou žánrem «nejspotřebnějším». Vycházejí opakovaně ve velkých nákladech. Zde jsou uváděny německé zpěvníky, pokud vycházely v Královci (kromě nejstarších), polské vydané vůbec v Prusích (tedy i v Toruni), litevské, jež vycházely jenom v Královci, a lotyšské vydané jednorázově tamtéž.

- 1527 Etliche neue verdeüſchte unnd gemachte ynn göttlicher ſchriſft gegründte Chriſtliche Hymnus un geseng [vyšlo v Královci]. První pruský luteránský zpěvník.

- 1540 Conventus noui trium uocum, Ecclesiarum uſui in Prussia praecipue accomodati [složil J.Kugelmann, vyšlo v Aukšpurku/Augsburgu].

- 1547 Pieśni duchowne a nabożne [Seklucjan]. — První polský zpěvník (35 položek), obsahuje i noty (k 25 položkám). Adaptace českého bratrského zpěvníku 1541 (kromě 3 položek).
- 1547 Catechismusa prasty szadei... — obsahuje 11 písní a žalmů i s nápěvy.
- 1549 Giesme S. Am = || braßeijaus, bey S. Au- || guština, kure wadin: Te || Deū laudamus. Su gef || memis ape isch numirufiu || priekelima Jēsaus Chri- || staus, Jšgulditas per M. || Mošfuida Waitkuna rc.[?] || Ant naudos Ragaynes || Bañniczey ir kitu etc.
- 1559 Pieśni chrześciańskie dawniwsze i nowe [Seklucjan; písně vlastní i přejaté; kolik?]
- 1559 Giesme ducha || wna/ ape mušu S. Chrik || štajuguldita nūg || D. Mart: Luthera. || Chrišt vnser Herr zum || Jordan kam. Litevská píseň i s notami, kterou se uzavírá Forma chrikštima...
- 1566 Giesmes Chrik = || sczoniskas gedomas Baß = || niczošu per Aduenta ir Ka = || ledas ik Gram = || niczu. || Jsch špaustas Karalau = || czui nūg Jona Daubmana || Metu Diewa/ || M. D. LXVI.
- 1570 GISMES || Chrikšczoniskas ge = || domas bañniczošu per || Welikas ir Sekmi = || nias ik Aduenta. || Jschšpaustas Kara = || lauczui/ nūg Jona || Daubmana. || Metu Diewa/ || M. D. LXX. || Soli Deo Gloria.
Připravil Mažvydas (†1563). Po jeho smrti ve dvou dílech vydal Vilentas. První díl (94 strany) obsahuje 31 píseň, druhý (350 stran) přes 100 písní.
- 1587 Vndeudsche PSalmen vnd geistliche Lieder oder Gesenge... — Lotyšsky.
Jednorázová zakázka pro kuronského vévodu. 58 písní, některé i s notovým zápisem, přeložených doslovně z němčiny, takže se v lotyštině vůbec nedají zpívat: lotyšský překlad může sloužit jen jako vysvětlivá německého zpěvu. Tisk obsahuje německé poznámky pro faráře o pořadu pobožností a liturgických úkonech. — Zpěvníky polské i litevské jsou celé tištěny výlučně v příslušném jazyce, a hlavně ve verších, které se dají zpívat.
- 1587 Cantional: Albo Piesni Duchowne, z Pisma S. ku Czci a chwale samemu p. Bogu w Troycy iedynemu [P. Artomius], Toruń 1587.
Polský luteránský zpěvník používaný i ve vévodských Prusích, leč vydaný v Prusích královských.
- 1588 Geistliche Lieder und Psalmen durch D. Mart. Luther, Königsberg 1588.
- 1589 Giesmes || Duchauanas/ isch || Wokischka ing Lietu = || wiščka liešwi/ Per ne = || kurius Plebonus Her = || cegištes Prufu/ per = || gulditas. || Jššpaustas Karaliauczu = || ie/ per Jurgi Ošterbergera || 1589.
PARAPHRASIS, || permanitina poteraus mal = || da/ per Martina Mošwi || da ischguldita. Kancionalas || nekuru Giesmiu/ Ba = || bñiczioie Diewa/ ant di = || džiun Schwencziun šanu || budu giedamui. || Jššpaustas Karaliaucziue/ per || Gurgi Ošterbergera 1589.
KOLLECTAS || Alba || Pašpalitas Maldas/ pra = || stašu Nedeliašu ir didzošu Schwen = || tešu/ per wišsus mætus Hercegi = || steie Prufu giedamas/ || isch || Wokischko liešwio/ ing || Lietuwischka pergulditas/ || Per || Jana Bretkuna. || M. D. LXXXIX.
Konvolut 4 samostatných děl – dva zpěvníky a dvě modlitební knížky v uvedeném pořadí – jež bez zvláštního společného pojmenování vydal Bretkūnas, když zpracoval Vilentovu pozůstalost (v ní byla jako dosud nevydaný text Mažvydova *Paraphrasis*). První zpěvník (Giesmes duchaunas) obsahuje 76 písní bez not (42 pocházejí z Mažvyda), druhý (Kancionalas) obsahuje 17 písní i s notovým zápisem (12 z Mažvyda).
- 1601 Cantional, To iest: Pieśni krześciańskie, ku chwale Boga w Troycy Jedynego, Toruń 1601.
Polský luteránský zpěvník používaný i ve vévodských Prusích, leč vydaný v Prusích královských.
- 1612 GISMES || Chrikšczionischkos || ir Duchaunichkos/ || Per || Wišsus mætus Bañniczoie Die = || wa giedamos/ isch Wokischkia bei Len = || kiščkia ingi Lietuwischkia žodi nekuruu || Plebonu perwerstos || Nu Diewui ant garbes bei Chrikščezio = || nims ant naudos per Lazaru Sengstak || Lietuwos Plebona Karaliaucziuiie || atnaugintos. || ANNO || M D XII. || Jschšpaustas Karaliaucziuiie Prufuu/ || Per Jona Fabriciu.
Celkem 151 píseň i s nápěvy, 90 převzato z Mažvyda a Bretkūna, 44 nově přeloženy, zbytek ze zdrojů nám jinak neznámých (Sengstack u některých uvádí i překladaatele).

- 1666 Neu-vermehrtes und vollständiges Preussisches Gesangbuch Lutheri, und anderer geistreicher Männer, Königsberg.
- 1666 Σὺν τῷ Θεῷ. Neu || Littaufches/ verbeffert=und mit vielen neuen || Liedern vermehretes || Gefangbuch/ || Nebst einem/ nie ausgegangenen || Gebetbüchlein/ || Auch einer Teutfchen/ hochnótig=unterrichtlicher || Vorrede an den Lefer. || NAUJOS || GIESMJU KNYGOS, || Kurrofe Jėnos Giesmes su pritārimu || wiŝŝu Bāžnyczos Mokitoju per muŝu Lietu = || wa yra pagėrintos/ || O naujos grāžos Giesmes pridėtos. || Taipajeg || MALDU KNYGELES || didžaufey Bāžnyczofe wartojamos/ || Su labay priwālingu Pirm = pamokinnimu || bias Knygeles ŝkaitanczuju/ || Patogiej ŝuguldytos ir iŝdūtos. || KARALAU CZUJE || Jŝŝpaude ŝawo iŝŝirādimais || PRIDRIKIS REUSNERIS || Mėtūfe || M. DC. LXVI. [Daniel Klein] 229 pėsnė: 121 Klein pėrzal od pėrchūdcū, 108 složil nebo pėreložil sām.
- Po Sengstackově zpėvníkū nejbliŝší dalŝí vūbec znāmý litevský zpėvník (v konvolutu s modlitebnė knihou). Pėtiŝtėn **1685** a **1705**, vŝdy o nėkolik desėtek pėsnė rozŝirenėjŝı.
- 1732 Iŝ naujo perveizdėtos ir pagerintos Giesmū Knygos [F.Berentas], Karaliaučius
- 1738 Kancynonal albo piesni duchowne, Królewiec
- Novė zpėvníky, litevský a polský, vydanė v Královci z Quandtovy iniciatėvy. Nemām vėdomosti o nėmeckėm zpėvníku vydanėm pėri stejnė pėrėleŝitosti. Michelini (2010) doklādā po 1666 jedinė *Vollständige Kirchen- und Haus-Music: darinnen auŝerlesene Gesānge, Psalmen und Himni [...] durch D.Martin Luthern und andere Gottfūrchtige Mānner gestellt*, Breŝlau 1699. Tento kancionāl jistė mohl slouŝit i ve vėvodskėch Prusích, zāhy samoprohlāŝenėch v královstvı.²²

MODLITBY jsou ŝānrem stejnė «spotřebnėm» jako zpėvníky, s nimiŝ ŝasto vychāzejı zāroveň. Modlitebnė knıŝky se nejrychleji opotřebovāvajı a nejhūř uchovāvajı.

- 1572 Z vėvodskė ŝtėtārnı vıme, ŝe 23.07. bylo zaplaceno 6 marek za tisk modlitebnėch knıŝek v jazyce nėmeckėm, polskėm a litevskėm. Nedochovaly se (Kaunas 1996:168).
- 1574 Z vėvodskė ŝtėtārnı zaplacenı 4 marky a 30 ŝilinkū za tisk modlitebnėch knıŝek v jazyce nėmeckėm, polskėm a litevskėm. Nedochovaly se (Kaunas 1996:168).
- 1589 Paraphrasis..., Kollectas... — Prvnı dochované modlitebnė knihı v litevskėm jazyce, vydāny v konvolutu se zpėvníky.
- 1666 Naujos, labai priwalingos ir duŝioms naudingos maldų knygelės... nūg M.Danjelo Kleino.
- Nejbliŝší dalŝı znāmā, navıc i dochovanā modlitebnė knıŝka po vydānı 1589. Jde o vlastnı Kleinovy texty, jak v titulu zdūrāznėno. Vyŝla v konvolutu s Kleinovym zpėvníkem a byla spolu s nım i pėtiskovāna.

LOTYŝTINA pėdstavuje ojedinėlou zakāzku ze strany kuronskėho vėvody, kterı poslal do Královce nejen penıze, ale i redaktora a korektory, aby pėrāce ŝla rychleji. V rozmezı 1586–1587 vytiskl Osterberger: *Enchiridion* (1586), *Undeutsche Psalmen* (1587), *Evangelia und Episteln* (1587). Titulnı listy jsou pouze nėmecky. Katechismus zaĉınā pėrdmluvou, jeŝ dılo dedikuje Fridrichu a Vilėmovı, synum vėvody Gottharda Kettlera. Podepsali ji ĉtyři duchovní, Nėmci, kterė musıme poklādāt tėŝ za pėkladatele, byt' jejich hlavnı ĉinnost byla jistė pastoraĉnı (Wir wollen auch etwas für die arme, einfeltige Vndeudsche zu warem vnd mehrer vnterricht vnd trost jrer Seligkeit aus Deudscher Sprache in die Vndeudsche vertiren vnd ŝetzen), v pėrdmluvė je jako pėkladatel vıslovnė zmınėn Johan Riuis, opėt Nėmec, jemuŝ nāhlā smrt nedovolila dılo dokonĉit; *passio[em]* pėriloŝenou k evangelım pėreložil vıslovnė uvedenı Gothard Reimers. Vŝechnı tėi texty vyŝly znovu 1615 v Rıze, tentokrāt jako jedno-

²² Vychāzejı paralelnė ke Quandtovu vydāvānı biblickėch pėkladū v litevŝtinė, polŝtinė — a nėmĉinė.

svazkový konvolut, byť se třemi samostatnými titulními listy. Obsah se nemění a žel ani nelepší, pouze zpěvník je podstatně rozšířen.²³

I LITEVŠTINA se v Královci může tisknout pro zahraničí. Jde o pomoc kalvínům ve velkoknížectví, kteří jsou ke konci XVII století menšinou již jen slabou a utlačovanou. Takto vychází z podnětu Ludviky Karolíny, rozené Radvilové, markraběnky braniborské dětský katechismus (1680) a *Knyga nobažnystės* (1684).

²³ Kuronsko-pruská spolupráce nepokračovala, protože hned 1588 byla založena tiskárna v Rize. O dvě století později naopak z Královce do Rigy pošle k vydání mnohé své rukopisy profesor Kant.

SLOVNÍKY A GRAMATIKY. LITEVSKÁ FILOLOGIE

- 1639 *Recessvs generalis der Kirchen Visitation Insterburgischen und anderer Litauischen Empte in Herzogtum Preussen* konstatuje, že málo Litevců je ochotno dát své děti na theologická studia, a přijede-li theolog z Německa (k čemuž je těžké koho přemluvit), nemá se ani z čeho litevsky učit. Vévoda proto nařizuje, aby se co nejdřív vydaly alespoň krátká litevská gramatika a slovník, a dále, aby na tilsitské vévodské škole zkušený učitel znalý litevštiny vyučil několik desítek tamějších chlapců, kteří by pak šli jako stipendisté studovat teologii do Královce.
- ≈ 1651 předkládá Christophor Sappuhn královecké universitě k posouzení latinsky psanou stručnou gramatiku litevštiny (*Compendium*) a slovník latinsko-litevský (*Nomenclator*). Dostal pro ně povolení k tisku, leč práce nevyšly. *Compendium* vydává 1673 Theophil Schulz, *Nomenclator* se ztratil.
- 1653 GRAMMATICA || Litvanica || Mandato & Autoritate || SERENISSI ELECTORIS || BRANDENBURGICI || adornata, || & praevia Censurâ || primùm || in lucem edita || à || M.DANIELE Klein/ || Pastore Tilf.Litv. || Praemijsa est ad Lectorem Praefatio || nonminùs utilis, quàm necessaria. || *Cic. de Clar. Orat.* || Nihil simul est inventum & perfectum. || REGIMONTI, || Typis & sumptibus JOHANNIS REUSNER, || Anno χριστογονίας M.D.LIII.
- V latinské předmluvě ke kurfiřtu Fridrichu Vilémovi německy ocitován *recessus generalis* (1639), který vydal jeho otec Jiří Vilém. Klein výslovně píše, že kurfiřtovi předkládá novou gramatiku zároveň s německým kompendiem a litevským slovníkem. Gramatika i kompendium vyšly (1653, 1654), slovník ne — a nedochoval se.
- 1654 M.DANIELIS KLEINII || COMPENDIUM || LITVANICO – GER = || MANICUM, || Oder || Kurtze und gantz deutliche An = || führung zur Littauischen Sprache/ || wie man recht Littauisch lesen/ schreiben || und reden sol. || Cum Privilegio S.R.M.Pol. et Seren. || Elect. Brandenb. || Königsberg/ || Gedruckt und verlegt durch Johann Reßner/ || M. DC. LIV.
- 1673 sub his alis plus ultra ad solem || COMPENDIUM || GRAMMATICÆ LITHVANICÆ || *Theophili Schultzens* || Past: Cattenov. || REGIOMONTI: || *Typis Friderici Reußneri:* || *Ser.EL.Br. Typogr.* || AD 1673.
- V předmluvě autor čtenáři sděluje, že vydává práci, na níž už přes třicet let leží prach, Kryštofa Sapūna (Christophor Sappuhn), jenž se mezitím též v prach obrátil.
-
- ≈ 1706 filologická diskuse o kultúře a kultivaci jazyka: Mörlin - Perkhun - Keimel - Schultz
-
- ≈ ½XVII LEXICON LITHVANICVM IN VSVM EORVM CONSCRIPTVM. Malý rukopisný slovník německo-litevský (na 7.200 litevských slov). Pokládá se za opis/výtah ztraceného slovníku Kleinova.
- ≈ ¾XVII CLAVIS GERMANICO-LITHVANA. Velký rukopisný slovní (2 svazky, 2.518 stran). Je spojován s Matějem Praetoriem.
- ≈ ¼XVIII dochovaly se 3 rukopisné slovníky německo-litevské. Jeden, zvaný RICHTERŮV, pochází z Halle, kde byl litevský seminář, dva byly uchovávány v Královci (jeden z oněch dvou za druhé světové války zmizel).
- 1728 vznikl v Halle rukopis latinsky psané litevské gramatiky.
- 1730 VOCABVLARIVM || LITTHVANICO – || GERMANICVM, || ET || GERMANICO – || LITTHVANICUM, || *Darin alle im || Neuen Testament und Pfalter || befindliche Wörter nach dem Alpha = || beth enthalten find; || Nebst Einem Anhang || einer kurtzgefasten || Litthauischen || GRAMMATIC. || Aufgefertiget || von || Friedrich Wilhelm Haack/ || S.S.Theol.Cultore, || zur Zeit Docente im Litthauischen Seminario zu Halle. || HALLE, || Druckts Stephanus Orban, Univerf.Buchh.*
- První skutečně vytištěný slovník. Opírá se o litevský Nový zákon 1727. Vychází zároveň se stručnou gramatikou coby přílohou, což nadále bude obecná podoba žánru.
-
- ≈ 1720 filologická diskuse coby politický boj o jazyk: Heinrich Johann Lysius – Gabriel Engel
-

1745 Betrachtung || der || Littauischen || Sprache, || in ihrem || Ursprunge, Wesen und Eigenschaften; || Aus vielen Scribenten, und eigener Erfah = || rung, mit Fleiß angestellt, || und zu reiferer Beurtheilung der Gelehrten, || zum Druck gegeben, || von || Philipp Ruhig, || Pfarrer und Seniore zu Walterkehmen, || im Hauptamt Insterburg. || Königsberg, || druckts und verlegts Johann Heinrich Hartung, 1745.

1747 Littauisch=Deutsches || und || Deutsch=Littauisches || Lexicon, || Worinnen || ein || hinlänglicher Vorrath || an Wörtern und Redensarten, || welche sowohl in der H.Schrift, als in allerley Handlungen und || Verkehr der menschlichen Gesellschaften vorkommen, || behandlich ist: || Nebst || einer Historischen Betrachtung || der || Littauischen Sprache; || Wie auch || einer gründlichen und erweiterten || Grammatick, || mit möglichster Sorgfalt, vieljährigem Fleiß, und Beihülfe || der erfahrensten Kenner dieser Sprache gesammelt || von || Philipp Ruhig, || Pfarrer und Seniore zu Walterkehmen, || Insterburgischen Hauptamtes || Königsberg, druckts und verlegts J.H.Hartung, 1747.

Anfangsgründe || einer || Littauischen || Grammatick, || in ihrem || natürlichen Zusammenhange || entworfen || von || Paul Heinrich Ruhig, || der Gottesgelahrtheit Beflissenen, || zur Zeit Docenten im littauischen Seminario zu Königsberg. || Königsberg, || druckts und verlegts Johann Heinrich Hartung, 1747.

Konvolut slovníku a gramatiky. Slovník napsal otec, gramatiku syn s využitím otcova materiálu.

≈ ½XVIII LEXICON GERMANICO-LITHVANICVM ET LITHVANICO-GERMANICVM von Iacobo Brodowskij Praeentore Trempenji. Dochoval se neúplný první, německo-litevský díl (asi 1000 stran).

Z titulního listu se dozvídáme, že pokrývá slovní zásobu Starého i Nového zákona (úplná bible vyšla až 1735), stejně jako slova domácí, pořekadla, hádanky a jiné.

1791 Neue || Littauische || Grammatik || ans Licht gestellt || von || Gottfried Ostermeyer, || der Trempenjschen Gemeine Pastore Seniore und der || Königlich: Deutschen Gesellschaft zu Königsberg || Ehren:Mitglied. || Königsberg, 1791. || gedruckt bey G.J.Hartung, Königl.Preuß. Hofbuchdrucker und Buchhändler.

1793 *Erste littauische Liedergeschichte* [Ostermeyer; Königsberg 1793]

1800 Littauisch-deutsches || und || Deutsch-littauisches || Wörter-Buch, worinn || das vom Pfarrer Ruhig || zu Walterkehmen || ehemals heraus gegebene zwar zum Grunde gelegt, || aber mit sehr vielen Wörtern, Redens-Arten || und Sprüchwörtern zur Hälfte vermehret || und verbessert worden || von Christian Gottlieb Mielcke, || Cantor in Pillkallen. || Nebst einer Vorrede des Verfaßers, || des Herrn Prediger Jenisch in Berlin, || und || des Hrn. Krieges- und Domainen-Raths || Heilsberg, || auch einer Nachschrift des Herrn || Professor Kant. || Königsberg, 1800. || Im Druck und Verlag der Hartungschen Hofbuchdruckerey.

Anfangs-Gründe || einer || Littauischen || Sprach-Lehre, || worinn zwar die || von dem jüngern Ruhig || ehemals || herausgegebene Grammatik || zum Grunde gelegt, || aber mit starken ZuSätzen || und || neuen Ausarbeitungen || verbessert und vermehrt worden || von Christian Gottlieb Mielcke, || Cantor in Pillkallen. || Königsberg 1800. || Druck und Verlag der Hartungschen Hofbuchdruckerey.

Opět konvolut slovníku a gramatiky. Gramatika obsahuje – což dosud nikdy nebylo – též litevskou poetiku.

1806 *Senos ir naujos krikszczoniszkos giesmes* [Mielcke]

≈ 1800 filologická diskuse coby osobní spor: Ostermeyer - Mielcke

PRUSKÁ VLASTIVĚDA A LITEVSKÁ UMĚLECKÁ TVORBA

#

JAN SEKLUCJAN ≡ Ioannes Seclutianus ≡ Johann[es] Seclutian (1510/1520 – 1578)

Polák, pravděpodobně z Královských Prus. 1536 se imatrikuluje na universitě v Lipsku (ještě katolické), 1538 jako baccalaureus artium odchází pracovat do Poznaně. Tam přestoupí na luteránství a 1544 utíká do Prus Vévodských. 1544 se imatrikuloval na královecké universitě, zároveň se stává prvním kazatelem polské luteránské obce v Královci. Zřejmě pro ni tehdy vydává *Wyznanie wiary chrześcijańskiej Jana Seklucjana* [sine loco, sine anno]. Byl předním hybatelem ve vydávání polských luteránských textů, byl hodně kritizován za jejich kvalitu.

JAN MAŁECKI ≡ Ioannes Maletius ≡ Johann[es] Malecki (≈ 1482 – 1567)

1522–1528 v Krakově jako socius artis impressoriae, impressor librorum. 1536 přichází do Vévodských Prus a tam přijímá luteránství. 1537 jmenován superintendentem v Elku, kde později se svým synem Jeronýmem (Hierony[us]) zakládá tiskárnu a 1552 vydává zkušební arch *Nowy Testament z przelożenia Erazma Rotterodamskiego*. Žádal pro tiskárnu o vévodskou podporu, ale tu nedostal, 1558 otec a syn Malečtí prodávají svou tiskárnu Daubmannovi. Jan Małeckí reaguje veřejnými latinskými dopisy na události své doby:

1547 *Defensio uera translationis corporis catechismi in linguam polonicam, aduersus annotatiunculas Ioannis Secluciani; per Ioannem Maletium ministrum ecclesiae Lyccensis* (tisk)

1551 *Hæreses et errores in commentario Ioanis Seclutiani in Matthæum* (rukopis)

**** *Epistola ad Georgium Sabinum de sacrificiis et idolatria veterum Livorum et Borussorum*. Reaguje na Sabinovu báseň *Elegia* napsanou 1545, vydanou 1550. Sama *Epistola* vyšla 1551 v Královci ve svazku *Livoniæ historia in compendium ex analibus contracta a Thomo Hornero Egrano*

JERONYM MAŁECKI (1525 – 1583/1584) přeložil do polštiny luteránské Kirchen-Ordnung 1558 (vyšlo 1560) a další z 1568 (vyšlo 1571). Dále přeložil Luterův Malý katechismus (vyšel 1561 a 1570) a Luterovu Domáci postillu (*Postilla domowa* 1574). Vydal polský překlad *Repetitio corporis doctrinæ Prutenici* (1569).

JANAS BRETKŪNAS ≡ Johannes Bretkius [Bretchius] ≡ Johann Bretke (1536 – 1602)

Vydal tiskem v jednom konvolutu 2 zpěvníky + 2 modlitební knihy (1589) a dvojdílnou postillu (1591), přeložil celou bibli (1590; nevyšla, ale dochovala se), Corvinovu postillu (nevyšla, nedochovala se) a dogmatické texty (nevyšly, nedochovaly se). O nevydaných textech víme z dopisu vévodovi (4.X.1589), jehož přílohou je soupis *Libellj á Johann Bretkio Boruþo in Lithuanicam linguam translatj*.

ODKAZY A DOKLADY

- Biržiška, Vaclovas. 1960–1965. *Aleksandrynas I – III*. Chicago. — Summa bibliographica Lithuanica
- Gustafson, Alrik. *Dějiny švédské literatury*. Brno, Masarykova universita 1998.
- Kaunas, Domas. 1996. *Mažosios Lietuvos knyga*. Vilnius, Baltos lankos.
- Lukšaitė, Ingė. 1999. *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje*. Vilnius, Baltos lankos.
- Michelini, Guido. 1991. *La versione in lituano antico del XVI capitolo dell' Articolus di Hunnius*. Milano, Casa editrice Il Salice.
- Michelini, Guido. 1997. *Simono Vaišnoro 1600 metų Žemczuga Theologischka ir jos šaltiniai*. Vilnius, Baltos lankos.
- Michelini, Guido. 2000. *Martyno Mažvydo raštai ir jų šaltiniai*. Vilnius, Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Michelini, Guido. 2010. *1612 m. GIESMES Chrikszczionischkos ir Duchausnischkos :renesansinio ciklo pabaiga // Gli Inni Christiani e Spirituali del 1612 : la fine del ciclo rinascimentale*. Vilniaus universitetas & Università di Parma. Vilnius, Versus aureus.
- Rimša, Vaidotas. 2001. *Jano Maleckio ir Jano Sekluciano polemika dėl katekizmo kanoninio vertimo*. Vilnius, Lietuvių kalbos institutas. Bibliotheca Archivi Lithuanici 2.
- Stang, Christian Schweigaard. 1929. *Die Sprache des litauischen Katechismus von Mažvydas*. Oslo.